

הפלסטינים בישראל – בין המדינה לבין המולדת: סקירה של התפתחות המחקר

מוהנד מוסטפא ואסעד גאנם

מאמר זה מבקש לעקוב אחר התפתחות המחקר על הפלסטינים בישראל ולנתחו באמצעות חלוקתו לשלושה דורות מרכזיים. חלוקה זו איננה מתבססת בהכרח על כרונולוגיה ועל התפתחות היסטורית, אלא בעיקר על התפתחותן של פרדיגמות ומסגרות אנליטיות חדשות של חוקרי הפלסטינים בישראל בכלל, וחוקרים פלסטינים בפרט, ועל דומיננטיות של פרדיגמה מסוימת במחקר. השימוש במושג "דור" הוא מטפורה מעולם הסוציולוגיה, שמטרתה להבהיר את השינויים שחלו במחקר על הפלסטינים בישראל. אין ספק שהופעתו של דור במובן הסוציולוגי המופשט של המילה הוא נושא ראוי למחקר עתידי. עם זאת, אין במאמר זה טענה שהופיע דור של חוקרים סוציולוגים המערער על הדור הקודם, אף על פי שהוא כולל גם את הממד הזה כממד משני.

הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל הפכו בעשורים האחרונים למוקד של יצירה מחקרית בשל מעמדם הייחודי כמיעוט לאומי במדינת ישראל ובשל הסכסוך הלאומי המתמשך בין ישראל לבין התנועה הלאומית הפלסטינית, שהציב אותם במקום ובעמדה מורכבים ביותר. מחד גיסא, המחקר על האזרחים הפלסטינים הושפע מן ההתפתחויות ההיסטוריות ומן הסכסוך הלאומי, ומאידך גיסא הוא הושפע מהופעת דורות חדשים של חוקרים, ביחוד בקרב המיעוט עצמו. חוקרים אלו מתחו ביקורת על הפרדיגמות הקיימות ופיתחו פרדיגמות חדשות למחקר.

ד"ר מוהנד מוסטפא, המרכז ללימודים אקדמיים, אור יהודה.
דואר אלקטרוני: mohanad.mla@gmail.com
פרופ' אסעד גאנם, בית הספר למדעי המדינה, אוניברסיטת חיפה.
דואר אלקטרוני: asadghanem@ymail.com

מאמר זה אינו הניסיון הראשון לעקוב אחר המחקר על הפלסטינים בישראל ולנתחו. אדרבה, בעבר נעשו ניסיונות אחדים, והחשובים ביניהם הם מחקריהם של יפתחאל (1993), סמוחה (1984א, 1984ב), סבאג¹ חורי (2005) ומוסטפא וג'בארין (2014). המאפיין הבולט של המחקרים הללו היה הצגה כללית של המחקר על הפלסטינים בישראל בלא ניתוח מעמיק של תוכנו ושל התפתחותו האפיסטמולוגית. חשוב לציין בשלב זה שתי הבהרות מקדימות: ראשית, המאמר מתייחס בעיקר להתפתחות המחקר הפוליטי-סוציולוגי על הפלסטינים בישראל, ובייחוד לחומרים שפורסמו בתחום. גם בתחום הפוליטי-סוציולוגי לא הקפנו את כל פרטי המחקר, אלא הצבענו על כיוונו העיקריים. מובן שיש עוד צדדים חברתיים, פסיכולוגיים, כלכליים או חינוכיים שלא זכו לטיפול הולם במאמר זה. אכן יש צורך במחקר עתידי כדי להעמיק בכל תחומי הידע, ויש צורך במיפוי פרטני של התרומה של כלל המחקר להבנת התופעה הפוליטית-חברתית הנקראת "הערבים בישראל" או "הפלסטינים בישראל"¹. שנית, במאמר זה התייחסנו למחקר העוסק בכל המיעוט הפלסטיני בישראל, כלומר לא ייחדנו דיון למחקר העוסק בתת-הקבוצות של האוכלוסייה הפלסטינית (דרוזים, בדווים וכו'). אף על פי כן, מדי פעם בפעם הבאנו עדויות ממחקרים על קבוצות שונות בקרב הפלסטינים, כמו מחקרים על הבדווים בנגב, על מנת להצביע על הכלל. גם נושא זה של ההבדלים בין תת-הקבוצות והמחקר עליהן הוא נושא ראוי למחקר או לעיון מיוחד בעתיד.

מאמר זה מחולק לשלושה חלקים. החלק הראשון יציג את ההקשר הפוליטי שהשפיע על המחקר על הפלסטינים בישראל, החלק השני יציג את התפתחות המחקר וחלק אותו לשלושה דורות, והחלק השלישי יציג סיכום ומסקנות.

ההקשר הפוליטי

אפשר להצביע על שלושה ממדים המשפיעים על הפלסטינים וקובעים את תחומי המחקר עליהם. הממד הראשון מתייחס למכלול הגורמים הקשורים בהתפתחות הפנימיות בקרב המיעוט הפלסטיני בישראל: תהליכי הדמוקרטיזציה, הפוליטיקה המקומית, הגידול הטבעי, המבנה החברתי, המשפחה, מעמד האישה, היחסים בין העדות, רמת הפיתוח, תהליכי המודרניזציה ועוד (Rouhana & Ghanem, 1993). לאחר הקמתה של מדינת ישראל התוודעו הפלסטינים למעמדם הנחות, ובעקבות החשיפה למודרנה חלו שינויים עמוקים בתחומי החיים השונים. ואולם, המודרנה שהם נחשפו אליה הייתה מודרנה יהודית עירונית, ולא ערבית בשל העדר מרכז עירוני ערבי בישראל

1 הקבוצה הנקראת "הערבים בישראל" או "הפלסטינים בישראל" זכתה למגוון של כינויים, כמו "ערביי ישראל" או "ערבים-פלסטינים אזרחי ישראל". במאמר זה אנו מתכוונים לקבוצה של הערבים הפלסטינים, המתגוררים בגבולות הקו הירוק ויש להם מעמד של אזרחות פורמלית בישראל.

(בשארה, 1993, 1998). בעקבות החשיפה נוצרו בקרבם תהליכי דמוקרטיזציה, והם הפנימו ערכים ותפיסות דמוקרטיות. נוסף על כך, חל שינוי במעמד הנשים, והן החלו לאייש את המוסדות להשכלה גבוהה ואת שוק העבודה במספרים הולכים וגדלים. בתחום הפוליטי התרחשו התפתחויות חשובות, והן הסתכמו בעיקר בנסיגה משיקולים חמולתיים ובהתחזקות השיקולים הפוליטיים והאידאולוגיים ברמה הארצית. אחד מן הביטויים של השיקולים הפוליטיים היה דפוסי ההצבעה בעת הבחירות לכנסת, (Bligh, 2010; Koren, 2007; Ghanem & Mustafa, 2013), אך בבחירות לרשויות המקומיות שיקולים אלו היו דווקא הפוכים (אמארה, 1998; מוסטפא, 2005; Al-Haj, 1993a; Ghanem & Mustafa, 2009). אספקטים אלו ואחרים קיבלו תשומת לב משתנה בתיעוד ובמחקר המדעי במוסדות אקדמיים ובמכוני מחקר בארץ ובחו"ל.

הממד השני של המחקר עסק בתפקידם ובמעמדם של הפלסטינים בישראל בתוך התנועה הלאומית הפלסטינית וביחסים ביניהם. במסגרת זו נדונו מכלול הסוגיות הנוגעות בשאלה הפלסטינית והשפעתן על התפתחות הפלסטינים בישראל, לרבות הניסיונות של מנהיגים פלסטינים בשטחים הכבושים ובגולה להתערב בענייני הפלסטינים בישראל ולרבות השיח הפנים-פלסטיני בישראל על מעמדם בתנועה הפלסטינית ועל דפוסי היחסים בינם לבין העם הפלסטיני בכלל ובשטחים הכבושים בפרט. פתרון שתי המדינות היה לקונסנזוס בקרב האזרחים הערבים בישראל, ויוצא אפוא שהתפתחותם הפוליטית של הפלסטינים בישראל מושפעת מן ההתפתחויות בסוגיה הפלסטינית הכללית (Ghanem & Ozecky-Lazar, 2003; Jamal, 2000; Rouhana, 1990; Sahliyah, 1994). הממד השלישי מתייחס למכלול הגורמים הנוגעים ליחסים בין ישראל והרוב היהודי לבין המיעוט הפלסטיני. ממד זה מתייחס בייחוד למדיניות הישראלית כלפי המיעוט הפלסטיני, לעמדת המיעוט כלפי המדינה ואופייה היהודי-ציוני ולעמדות ההדדיות של הרוב והמיעוט (רודניצקי, 2016). אפשר להסביר את ההתפתחות הפוליטית של הפלסטינים בישראל בהקשר של היחסים וההשפעה ההדדית בין הרוב היהודי לבין המיעוט שנשלט על-ידו. ישראל, שהוקמה כמדינת העם היהודי, פעלה להגשים בראש ובראשונה את המטרות של היהודים ולשרתם. היא הנהיגה אפוא מדיניות מפלה כלפי אזרחיה הפלסטינים והטילה עליהם משטר של שליטה ופיקוח (לוסטיק, 1985), ועד ימינו אלו הם נמצאים בעמדה נחותה בכל הקשור לסולם העדיפויות הממשלתי. מרבית המחקרים על הפלסטינים בישראל עסקו בממד הזה של התפתחותם (יפתחאל, 1993; מוסטפא וג'בארין, 2014; סבאג'חורי, 2005; סמוחה, 1984, א, 1984; Rouhana & Ghanem, 1998).

התפתחות המחקר על הפלסטינים בישראל

המחקר על הפלסטינים בישראל התפתח בשלושה שלבים עיקריים. תחילתו בעניין שגילו החוקרים במצבם של הפלסטינים בישראל בשנות ה-60, ה-70 וה-80 של המאה

ה־20. המשכו בהופעת קבוצה גדולה של חוקרים ביקורתיים שחקרו את מצבם של הפלסטינים בישראל, וסופו בתקופה הנוכחית המדגישה את הממדים הקולוניאליים כמעצבים מרכזיים במחקר על הפלסטינים בישראל בתחילת המאה ה־21. מאמר זה יציג סקירה היסטורית ומהותית של התפתחות המחקר במטרה להבין את מורכבותו. מובן שלא כל החוקרים שכתבו על כך יוצגו בסקירה, אך יוצגו בה פריטים וחוקרים המעידים על הכיוונים הכלליים בדבר קיומם של שלבים או קטגוריות כרונולוגיות ומדעיות בחקר הפלסטינים בישראל.

הדור הראשון

רוב המחקרים הראשונים התבססו על התפתחותם הפוליטית והחברתית של הפלסטינים בישראל, והם נשענו על מסגרות תאורטיות הנגזרות מן התפיסה הבסיסית שהם מיעוט החי בתוך מדינה דמוקרטית. חוקרי הדור הראשון היו ברובם יהודים, וחלקם מילאו תפקידים ממלכתיים, לרבות תפקידים הקשורים לאוכלוסייה הערבית בישראל. חוקרים אלו הסתייעו במודלים תאורטיים הקשורים בהבנת המיעוטים ובהתפתחותם במשטרים דמוקרטיים (למעט במקרים חריגים שנעמד עליהם בהמשך) או השתמשו במודלים דומיננטיים באקדמיה הישראלית לחקר קבוצות שונות בחברה, כגון גישת המודרניזציה. המחקר בדור הזה התמקד תחילה בסוגיות חברתיות (רוזנפלד, 1964), בפוליטיקה הערבית, הן הארצית והן המקומית (אל־חאג' ורוזנפלד, 1990), בזהות ובעליית הסוגיה הלאומית כסוגיה המשפיעה על הפלסטינים בישראל.

קבוצה גדולה של חוקרים ישראלים השתמשו בתאוריית המודרניזציה כדי להבין את התפתחות הפלסטינים בישראל. טענתם המרכזית היא שהמיעוט הערבי הוא חלק מן המזרח השרוי בשלבי התפתחותו הבסיסיים, ועל כן הוא מצוי ב"פיגור". המיעוט הזה התפתח מבחינה פוליטית, חברתית ותרבותית באמצעות תהליכי מודרניזציה, שנבעו מן האינטראקציה שלו עם הרוב המתקדם והמודרני ומן המדיניות שנקטה המדינה על מנת לחזק את התהליכים האלה. בין החוקרים החשובים של הפרדיגמה הזאת אפשר למנות את איש מדעי החברה, שמואל גוח אייזנשטדט, ואת ההיסטוריונים, יעקב לנדאו ואלי רכס. גישת המודרניזציה הייתה הגישה הדומיננטית במחקר הסוציולוגי בישראל, ששימש כלי פוליטי בכל הנוגע לבניין האומה (רם, 2006).

חוקרים ערבים מעטים מילאו תפקיד בחקר החברה הערבית בישראל עד סוף שנות ה־70, וביניהם אפשר למנות את עבודתו של סברי ג'רייס על תקופת הממשל הצבאי (ג'רייס, 1966), את מחקרו של סמי מרעי על החינוך הערבי בישראל (Mar'i, 1978) ואת ספרו של אליה זורייק על חקר הערבים בישראל מתוך התייחסות לקולוניאליזם הפנימי (Zuriek, 1979). שלושה טקסטים חשובים אלו מייצגים שלושה שדות שונים של מחקר – היסטוריה, חינוך וסוציולוגיה – והם משפיעים על המחקר על הערבים בישראל עד עצם היום הזה. צריך לציין שבתקופה זו – מקום המדינה ועד אמצע שנות

80' - לא היו חוקרים ערבים במדעי החברה. שנות ה-70 וה-80 היו עשורים שהצמיחו דור של חוקרים ערבים, שסיימו את לימודיהם במוסדות להשכלה גבוהה והחלו לחקור בשיטתיות את החברה הערבית בישראל. חוקרים אלו נולדו בישראל ולמדו במוסדותיה, ולכן לא התנתקו לחלוטין מן המסגרת התאורטית שנוצרה באקדמיה הישראלית.

תאוריית המודרניזציה הופיעה במחקרים רבים שהתפרסמו משנות ה-70 ועד תחילת שנות ה-90 (לסקירת המחקרים הללו ראו גאנב, 1996). רובם ככולם סבורים שבקרב המיעוט הפלסטיני בישראל התחולל תהליך מהיר של מודרניזציה, שהתבטא בין השאר בעלייה ברמת ההשכלה וברמת החיים. עד שנת 1967, כלומר עד מלחמת ששת הימים, נשמר סוג של "איזון מתון" בין מעגלי ההשתייכות השונים של הפלסטינים בישראל בגלל הניתוק מן העולם הערבי ובגלל הפיקוח ההדוק של הממשל הצבאי. תהליך המודרניזציה החל לאחר המלחמה, והוא הוביל לעלייה בצפיפות של מיעוט זה. בעקבות התהליך החלה החברה הערבית לבחון ולהעריך את מעמדה לפי אמות המידה האלה: מידת התפתחותה של הקבוצה היהודית במדינה ורמת הישגיה וקיום פערים בין שתי הקבוצות בתחומים שונים, כמו התייעוש של החברה הערבית, דיור לזוגות צעירים וההשתלבות והקליטה בכלכלה הישראלית. גורמים אלו ואחרים היו מקור של תסכול ומרידות עבור הפלסטינים בישראל בגלל הפערים בין ציפיותיהם לבין הישגיהם בפועל. לפי תאוריית המודרניזציה, המגע שנוצר בין הקבוצה הפלסטינית בישראל לבין הפלסטינים בגדה המערבית וברצועת עזה לאחר כיבושן השפיע רבות על הפלסטינים, חיזק את מאבקם וגיוון אותו. רכס (1967) טען שמגע זה, כלומר החשיפה של הפלסטינים בישראל להשפעות מצד הפלסטינים בשטחים שנכבשו בשנת 1967, הלך והתעצם עם השנים. רגשי הנחיתות, שפקדו את הפלסטינים בישראל כאשר השוו את עצמם לאחיהם בגדה המערבית בכל הנוגע להשכלה ולהתארגנות פוליטית, חיזקו את ניכורם ממדינת ישראל והקצינו את עמדותיהם. נוסף על כך, רכס חזה שלאור התחזקות המגמה של תמיכה באש"ף כתנועת השחרור הלאומי של הפלסטינים הם יגבירו את רמת הסולידריות עם מאבקו של ארגון זה בישראל ובקיומה. לפי השקפת עולמם, מה שחוסם מעורבות רצינית יותר מצדם במאבק הפלסטיני נובע מיכולת ההרתעה של מנגנוני הביטחון הישראליים ומן הפחד של הפלסטינים בישראל שמעשים מעין אלו יפגעו בבני משפחותיהם, במקורות פרנסתם ובאינטרסים החומריים שלהם.

רכס (Rekhes, 1989) השווה בין שתי הקבוצות הפלסטיניות וטען שהמגע ביניהן מפתח תחושת סולידריות בקרב הפלסטינים אזרחי ישראל עם המאבק של אחיהם בגדה המערבית וברצועת עזה נגד הכיבוש הישראלי. לטענתו, האיסורים החוקיים מונעים את יצירתה של מסגרת פוליטית משותפת משני צדי הקו הירוק. לעומתו, לנדאו (Landau, 1993) חילק את ההיסטוריה של הפלסטינים בישראל לשני שלבים: השלב הראשון נמשך עד מלחמת 1967 והתאפיין במגמת השתלבות, והשלב השני החל לאחר המלחמה והתאפיין במגמות הקצנה וניכור כלפי מדינת ישראל. העדויות לכך הן העלייה בשיעור ההצבעה למפלגות המתנגדות לציונות, דוגמת המפלגה הקומוניסטית, והעלייה התלולה

בכמותן ובאיכותן של פעולות המחאה של הפלסטינים אזרחי ישראל נגד הכיבוש הישראלי בגדה המערבית וברצועת עזה ובעד השגת שוויון בתוך המדינה. כהן (1990) ראה במלחמת 1967 ובתוצאותיה, ובכלל זה המגע בין שתי הקבוצות הפלסטיניות, גורם חשוב בהקצנה שהובילו הפלסטינים בישראל. לטענתו, עד המלחמה הם שמרו על איזון מתון בין מעגלי השתייכותם (הלאומי והאזרחי), כלומר בין השתייכותם לעולם הערבי ולעם הפלסטיני לבין השתייכותם לישראל. ואולם, המלחמה טרפה את הקלפים, ותחושת ההשתייכות לעולם הערבי גברה על תחושת השתייכותם לישראל. משמעות הדבר היא שהפלסטינים בישראל אימצו שיטות פעולה ואסטרטגיות הדומות לאלו של הפלסטינים בשטחים הכבושים, הנאבקים לסיים את הכיבוש הישראלי ולממש את זכותם להגדרה עצמית.

פרס ודיוויס (Peres & Davis, 1970) גרסו שתהליכי המודרניזציה בקרב הפלסטינים בישראל יובילו לאימוץ זהות פלסטינית המתנגדת לישראל, וזוהוה זו תוביל לחיזוק העוינות כלפי ישראל. לפי תאוריית המודרניזציה, אפשר להניח שהפלסטינים יאמצו עם הזמן דפוסי מאבק מגוונים ויבחרו להשתמש שימוש נרחב באמצעים בלתי חוקיים נגד המדינה ונגד הרוב היהודי. ואולם, עם הזמן הם אימצו ופיתחו דפוסי פעולה ודפוסי מחאה פוליטיים אזרחיים לא אלימים והפנימו את הכוח שבאזרחות. תאוריית המודרניזציה נתקלה בביקורת חריפה מצד חוקרים אחדים. בשארה (1993) טען שהיא מעוותת, מכיוון שהמודרניזציה היחידה שחוו האזרחים הפלסטינים הייתה היהודית-ישראלית, והיא הייתה כרוכה בניטוק מן המודרניזציה הכללית או הערבית. אל-חאג' (1993) וגאנם ומוסטפא (Ghanem & Mustafa, 2009) טענו שמדובר במודרניזציה חלקית, מכיוון שהיא לא הצליחה לפרק את המבנה החברתי המסורתי, בייחוד בכל הנוגע לפוליטיקה המקומית. סעדי (Sa'di, 1997) סבר שהיא הייתה חלק מן השיח האידאולוגי של התנועה הציונית, שהציגה את עצמה כסוכנת של המודרניזציה והקדמה הפועלת לטובת החברה הפלסטינית.

בתגובה לגישת המודרניזציה הציג הסוציולוג סמי סמוחה מסגרת תאורטית חדשה, שנקראה הפלורליזם והקונפליקט, ובאמצעותה הוא חקר את התפתחות החברה הישראלית בכלל ואת היחסים בין המיעוט הערבי לבין המדינה והרוב היהודי בפרט. חוקרים אחרים, דוגמת אל-חאג' (אל-חאג', 1988) ופלד (Peled, 1992) אימצו את המסגרת הזאת. סמוחה (1989, 1992) הציג את מודל הפוליטיזציה, שלפיו הפלסטינים בישראל החלו להבין לעומק את כללי המשחק של המערכת הפוליטית באמצעות עיצוב זהותם הקולקטיבית על שני רכיביה: הרכיב הלאומי-פלסטיני והרכיב האזרחי-ישראלי. תהליך הפוליטיזציה התחזק בעקבות המגע בינם לבין הפלסטינים בגדה המערבית וברצועת עזה לאחר מלחמת 1967. מודל זה נובע ממחקריו של סמוחה על גישת הפלורליזם והקונפליקט בחברות מפולגות, הגורסת שישראל היא חברה פלורליסטית המחולקת לפי צירים דתיים (דתיים לעומת חילוניים), עדתיים (אשכנזים לעומת ספרדים) ולאומיים (יהודים לעומת ערבים-פלסטינים).

במסגרת הפלורליזם הלאומי מתחולל בקרב הפלסטינים בישראל תהליך המורכב משלושה רכיבים עיקריים: הראשון הוא רכיב הישראליות, ומשמעותו השתלבות נמרצת של המיעוט הפלסטיני בתוך החברה הישראלית, ובכלל זה אימוץ ערכים ונורמות הרווחים בקרב היהודים. הרכיב השני הוא פיצול פנימי, ומשמעותו היא שהתהליך הפלורליסטי בקרב הפלסטינים חילק אותם לארבעה זרמים אידאולוגיים ביחסם למדינת ישראל: המחויבים, המסתייגים, המתנגדים למדיניותה והשוללים את עצם קיומה. הרכיב השלישי הוא התחזקות מגמת הלוחמנות, ומשמעותו היא שבקרב הפלסטינים בישראל מתרחשים תהליכים פוליטיים שבמסגרתם הם מאמצים את הזהות הלאומית הפלסטינית, מזדהים עם פתרון הבעיה הפלסטינית על-ידי הקמת מדינה פלסטינית לצד ישראל ומחריפים את מאבקם למען הקמת מדינה פלסטינית ושיפור מעמדם בתוך ישראל. תהליכי הפוליטיזציה האלה מתקיימים על רקע תהליכי הדמוקרטיזציה בתוך החברה הישראלית ועל רקע הנסיגה ברמתו ובעוצמתו של העימות הישראלי-ערבי בכלל והעימות הישראלי-פלסטיני בפרט.

אל-חאג' (1997) השתמש גם הוא במודל זה על מנת להסביר את המצב הפוליטי של הפלסטינים בישראל. לטענתו, זהותם של הערבים בישראל נמצאת בין כמה מעגלי השתייכות: הערבי, הדתי הלאומי והאזרחי. אסטרטגיה זו כוללת, בין השאר, אימוץ של דפוסים ושיטות מאבק חוקיים. אל-חאג' הסיק שהסולידריות של הפלסטינים בישראל עם מאבק הפלסטינים בגדה וברצועה התחזקה בתקופת האינתיפאדה, וכך בבד התגברה דרישתם לשוויון במסגרת מדינת ישראל (Al-Haj, 1993b). במאמרו הציג אל-חאג' את רעיון "השוליות הכפולה" (double periphery), שלפיו בעקבות האינתיפאדה נדחקו הפלסטינים אל השוליים בשתי רמות: בישראל הם נדחקו לשוליים בגלל תמיכתם באינתיפאדה, ובתנועה הלאומית הפלסטינית הם נדחקו לשוליים בגלל הימנעותם מהשתתפות פעילה בפעולות המחאה של האינתיפאדה, שהן בבחינת נדבך חשוב במאבק לשחרור לאומי (אל-חאג', 1997).

מודל הפוליטיזציה גורס שהפלסטינים בישראל מקבלים את עצם קיומה של מדינת ישראל ואת עובדת היותם מיעוט בתוכה. בה בעת הם מתנגדים לאופייה היהודי-ציוני של המדינה ולאפליה המופעלת נגדם ושוללים את תפיסת הרוב לפתרון הסוגיה הפלסטינית (Smootha, 1992). כדי להגשים את שאיפותיהם הפלסטינים מנהלים בישראל מאבק חוקי - פרלמנטרי וחוקי-פרלמנטרי (Smootha, 1992), והדבר בא לידי ביטוי בהצבעה לכנסת, בקיום רשת ענפה של תנועות והתארגנויות פוליטיות עצמאיות ובהשתתפות בפוליטיקה החוקי-פרלמנטרית באמצעות הפגנות, עצרות ושבתות (Smootha, 1993). כאמור, מודל הקולוניאליזם הפנימי מופיע בעבודותיהם של זורייק (Zuriek, 1979) ושל נח'לה (Nakhleh, 1978, 1979). זורייק, למשל, השתמש בו כדי לנתח את התפתחות המיעוט על בסיס יחסי התלות הכלכליים, התרבותיים והחברתיים הנכפים עליו מצד הרוב. לטענתו, יחסים אלו מכוונים להנציח את עליונות הרוב ואת נחיתותו ותלותו של המיעוט.

בניסיונם של שני החוקרים לחשוף את אופייה הקולוניאלי של מדינת ישראל ואת שורשיה הקולוניאליים של ההתיישבות היהודית בארץ הם פנו לנתח את מעמדם של הפלסטינים ושל היהודים לפני קום המדינה. בהסתמך על גישה זו הם ניתחו את היחסים בין היהודים לבין הפלסטינים ואת התפקיד שמילאה המדינה ביחסה לאזרחיה הפלסטינים לאחר קום המדינה (Nakhleh, 1982; Zuriek, 1979). זורייק טען שעיקר המאמץ של התנועה הציונית והיהודים לפני שנת 1948 הופנה לגזל האדמות של הפלסטינים ולהקמת התנחלויות יהודיות בעזרת בריטניה ובתמיכת הכוחות האימפריאליסטיים. עוד הוא טען שבעקבות המלחמה נשלט המיעוט הפלסטיני, שנשאר בתוך ישראל, בידי הרוב היהודי. מיעוט זה שימש כוח עבודה זול, ועיקר תפקידו היה לשרת את הקפיטליזם הישראלי. זורייק השתמש במאמרו במונחים שונים, כמו גזל, דיכוי, שליטה, קפיטליזם ופועלים, על מנת לנתח את מעמדו ואת מצבו של מיעוט זה. לדעת נח'לה (Nakhleh, 1985, 1979), המפלגה הקומוניסטית תרמה ליצירת זהות חלקית למאבק הפלסטיני, לעומת תנועת "אל-ארד" שפעלה ליצירת אידאולוגיה כוללת למאבק הפלסטיני מתוך שאיפתה לאחד את מאבקם של הפלסטינים בישראל עם מאבקם של חלקיו האחרים של העם הפלסטיני, ברמה המעשית וברמה האידאולוגית.

מודל הקולוניאליזם הפנימי נדרש בעיקר למדיניותן של הממשלות השונות כלפי הפלסטינים בישראל. הוא אינו מתייחס ישירות להתפתחותם הפוליטית, המהווה לדידו תגובה למדיניות ההפקעה והדיכוי של ישראל כלפי אזרחיה הפלסטינים. לפי המודל הזה, הפלסטינים בישראל יפתחו גישות רדיקליות ויאמצו פרקטיקות מאבק הדומות בחלקן לאלו שהונהגו בשטחים הכבושים בשנות ה-70 וה-80, ובכלל זה המאבק המזוין. האפליה והפיקוח ההדוק של השלטון הישראלי הם שמונעים עד כה את אימוצן של שיטות אלו.

את מודל השליטה הציג איש מדע המדינה, איאן לוסטיק (Lustick, 1980b, 1980a), שראה בו מסגרת להבנת התפתחותו של המיעוט הערבי בתוך המדינה היהודית. לוסטיק טען שהרוב שולט באופן הדוק על המיעוט ועל התפתחותו, ולשם כך הוא משתמש בשיטות שונות. לדבריו, ישראל נזקקת למנגנון השליטה על המיעוט מפני שהוא נתפס כעוין למדינה. מנגנון השליטה כולל שלושה ממדים: בידוד, תלות וקואופטציה. הבידוד מתרחש באמצעות הרחקת המיעוט הפלסטיני מן הרוב היהודי ופיצולו מבפנים בשיטת "הפרד ומשול". התלות באה לידי ביטוי במניעת גישה שוויונית למשאבים הכלכליים והפוליטיים במדינה. תהליך הקואופטציה מתרחש באמצעות הענקת זכויות יתר שונות לחלק מן האליטות הערביות ואימוצן אל חיק הממסד כדי להבטיח את נאמנותן.

כמו במקרה של גישת הקולוניאליזם הפנימי, גם גישת השליטה מתייחסת בעיקר למדיניותם של השלטונות הישראליים כלפי אזרחי המדינה הפלסטינים, שהשתתפותם הפוליטית מוגבלת בגלל שיטות הפיקוח השונות. על בסיס הגישה הזאת אפשר לטעון עוד שבקרוב הפלסטינים בישראל, בייחוד לאור ההגבלות המוטלות על פעילותם הפוליטית, יתרחשו תהליכי הקצנה, והם יאמצו שיטות מאבק לא חוקיות נגד ישראל

ונגד הרוב היהודי. חלק מן השיטות האלה אף יהיו דומות לשיטות שאימצו הפלסטינים בשטחים הכבושים ובגולה בשנות ה־70 וה־80.

גישת השליטה יושמה בעבודותיו של אורן יפתחאל, שעסקו בתחום של תכנון המרחב (Yiftachel, 1994). יפתחאל טען שישראל מיישמת מדיניות מכוננת ושיטתית להשתלטות על האדמות לטובת היהודים ומונעת מן הערבים להפיק מהן תועלת. במעשים אלו היא תורמת להתגברות המחאה הפוליטית בקרבם, והתגברות זו עלולה להוביל בשלבים מתקדמים לעימותים אלימים. זאת ועוד, השתלטות המדינה על אדמות הערבים וייהודן מדרדרים את המצב הפנימי בארץ, ויש בהם כדי להעמיק בעתיד את הקיטוב היהודי-ערבי.

מודל זה שימש גם להבנת החינוך הערבי בישראל, ומאג'ד אל-חאג' השתמש בו כמסגרת לניתוח מערכת החינוך הערבית בישראל. עם זאת, ראוי לציין שבשנים האחרונות הוא השתמש במודל הרב-תרבותיות להבנת התפתחותה של החברה הישראלית ובמודל הרב-תרבותיות הנשלטת, הנגזר ממנו, להבנת התפתחות תרבותם של הפלסטינים בישראל (אל-חאג', 1995). אגבאריה ופינסון חקרו את הרכיבים החדשים של השליטה על החינוך הערבי בעידן הנאו-ליברלי. הנחת היסוד של מחקריהם היא שישראל פיתחה את מודל השליטה על החינוך הערבי מעבר למה שהוצג במחקריו של אל-חאג', שבוצעו לפני חדירתה של התפיסה הנאו-ליברלית למדיניות החינוך הישראלית (Agbaria & Pinson, 2015).

מחקרים רבים נוספים השתמשו במודל השליטה ופיתחו אותו, ובייחוד מחקריהם של חוקרים פלסטינים (Al-Haj, 1995, 2003). עם זאת, המודל זכה גם לביקורות שונות, דוגמת דבריו של סעדי (Sa'di, 1996). לטענתו, המחקרים שעסקו בסוגיית השליטה בפלסטינים ראו בהם שחקן פסיבי, שהתנהגותו מעוצבת בידי סוכן חיצוני, והוא קרא לחקור את שיטות ההתנגדות והמאבק שפיתחה החברה הפלסטינית נגד השליטה.

הדור השני

מראשית ההתעניינות בפלסטינים בישראל נשענו מרבית המחקרים על הספרות שעסקה במיעוטים החיים במדינות דמוקרטיות. עם זאת, אנו סבורים שספרות המחקר העוסקת בעימות בין הקבוצות הילידיות לבין התנועות הקולוניאליות (ההתיישבותיות בעיקר) מתאימה יותר להבנת מצבם של הפלסטינים בישראל. מחקריהם של זורייק ומרעי, שהוזכרו קודם לכן, היו הניצנים הראשונים של פיתוח מחקר ביקורתי במסגרת פרדיגמת הקולוניאליזם, השולטת בעשורים האחרונים במחקרים על הפלסטינים, ובייחוד בקרב החוקרים הפלסטינים אזרחי ישראל.

הדור השני של המחקר על הפלסטינים בישראל התבסס על תפיסות ביקורתיות, שרווחו בשנות ה־70 וה־80 והיו פרי מחקרם של חוקרים יהודים שהיו דומיננטיים

בתחום המחקר על הפלסטינים בישראל. בשנות ה-90 של המאה ה-20 גדל מספר החוקרים הפלסטינים אזרחי ישראל, והם החלו לתרום את חלקם בדיון האקדמי והספרותי בנושא. דור זה הוא דור חדש של חוקרים, שלמדו במוסדות להשכלה גבוהה והושפעו מן הגלובליזציה, שהציבה במרכז השיח את שאלת הקבוצות הילידיות וזכויותיהן הלאומיות והתרבותיות ואת שאלת הדמוקרטיזציה ויחסי רוב ומיעוט (Jamal, 2008). אפשר להצביע על שני נושאים שעמדו במוקד המחקר של החוקרים הפלסטינים בני הדור השני: המשטר של ישראל והגדרתה כמדינה יהודית, והזכויות הקבוצתיות של הערבים כמיעוט לאומי ילידי.

גאנם (Ghanem, 1998) הציג את המשטר בישראל כבעל מאפיינים של עריצות הרוב (tyranny of the majority). מאוחר יותר פיתחו גאנם ויפתחאל מסגרת חלופית להבנת המשטר בישראל ולהבנת קבוצות נוספת של משטרים בעולם (Yiftachel & Ghanem, 2004), מתוך ראיית המשטר בישראל כ"אתנוקרטיה" ולא כדמוקרטיה. לפי מודל האתנוקרטיה, הפלסטינים בישראל הם מיעוט לאומי הנשלט בתוך מדינה אתנוקרטיה. המדינה מציגה את עצמה כבית לאומי לקבוצה אתנית אחת מבין קבוצות אחדות החיות בה, והיא מעניקה לחברי הקבוצות האחרות שוויון חלקי (להרחבה ראו Ghanem, Yiftachel, & Rouhana, 1999; Rouhana, 1997; Yiftachel, 2006; Yiftachel & Ghanem, 2004). בסוג המשטרים הזה הרוב שולט בכל המערכות במדינה ואינו מעניק שוויון קבוצתי או אינדיבידואלי לקבוצות האחרות. לפי דעת החוקרים, חוסר היכולת להשיג מעמד קולקטיבי למיעוט במדינה האתנית סותר את המסלול של מיעוטים במשטרים דמוקרטיים בעולם. העדר היכולת לממש יעדים קולקטיביים של המיעוט, או לפחות העדר התקדמות ברורה בכיוון זה בגלל מדיניות המשטר, הם מפתח להבנת ההתנהגות הפוליטית של המיעוטים במדינות האתנוקרטיות. המבוי הסתום ברמה הקולקטיבית מתבטא בחוסר היכולת לחדור אל לב המרכז הפוליטי ולהשתוות לקבוצת הרוב בכל הנוגע ליכולת להשפיע על קבלת ההחלטות (Ghanem, 1997; Ghanem & Rouhana, 2001). מנגד, הדבר מתבטא בהיווצרות תנאים המגבילים את יכולתו של המיעוט להתארגן כקולקטיב ולנהל כחוק את מוסדותיו ואת ארגונו העצמאיים, שבאמצעותם הוא יכול לממש את שאיפותיו ולהגן על זכויותיו.

המשטרים הדמוקרטיים מתאפיינים בקיום הסדרים המבטיחים לאזרחים חירות ושוויון בפני החוק, נוסף על הסדרים מבניים המבטיחים את זכותו של המיעוט לשוויון ואת זכותו לנהל מאבק פוליטי על מנת להשיג את דרישותיו. האם קיימים בישראל הסדרים ומערכות המאפשרים למיעוט לממש את השוויון או אף להשיג חלק מדרישותיו בתחום השוויון? התשובה שלילית.

משטרים אתנוקרטיים מציעים שוויון חלקי בלבד למיעוטים החיים בקרבם. הם משלבים את חברי המיעוט בפוליטיקה, בחברה, בכלכלה ובתקשורת באופן חלקי ומוגבל ונמנעים באופן גורף מלהעניק להם שוויון מוחלט. הם עושים זאת על-ידי הנהגת מדיניות עקיבה של פיקוח ושליטה, המבטיחה את הדומיננטיות של הרוב

ואת השוליות של המיעוט. העקרונות המנחים של המשטרים האתנוקראטיים הם אלו (Yiftachel & Ghanem, 2004): שליטה פעילה של קבוצה אתנית בכל מערכות המדינה ובכל מנגנוניה; הפיכת הזהות האתנית או הדתית (ולא האזרחית) לעקרון מפתח בחלוקת המשאבים והכוח אגב הריסת העיקרון של שלטון העם; תהליך הדרגתי של הפיכת הפוליטיקה לאתנית ("אתניזציה"), כלומר עיצוב הצורה על בסיס המעמדות האתניים; מצב כרוני של חוסר יציבות.

העיקרון האתני הוא ציר חשוב לניתוח ולהבנה של הפוליטיקה של יחסי מדינה-מיעוט בישראל. עיקרון זה מקנה עדיפות לקבוצה אחת על חשבון הקבוצות האחרות ועל חשבון הדינמיקה של היחסים בין החברות השונות. מדיניות ההגירה (חוק השבות ליהודים בלבד), מדיניות חלוקת הקרקע (גאולת האדמה, ייחוד הגליל ועוד), הענקת מעמד מרכזי לדת בתוך המדינה כסימן לגבולות המעמד בעל זכויות היתר, זרימת ההון ופיתוחם הכמעט בלעדי של היישובים היהודיים, מרכזיותה של התרבות העברית בכל הגופים הציבוריים (הכנסת, בתי המשפט, כלי התקשורת) - כל אלו מערערים את קיומה של המדינה כמסגרת מודרנית השואפת לשלב את כל אזרחיה.

לכאורה, ישראל מאפשרת לאזרחיה הפלסטינים לממש את זכויותיהם הבסיסיות, כמו הזכות לבחור ולהיבחר למוסדות המדינה. כמו כן, היא מעניקה להם חופש ביטוי וחופש תנועה והתארגנות. עם זאת, היא שומרת על עליונות היהודים בכל התחומים ומעגנת אותה בחוקים (Ghanem, 2011). מצד אחד, ישראל מנהלת משטר דמוקרטי בכל הקשור למוסדותיה ולקיומן של בחירות תקופתיות, החלפת הממשלה, הפרדת הרשויות, ניתוק הצבא מן הפוליטיקה ועוד. מן הצד האחר, היא איננה מיישמת את הרמה המהותית של הדמוקרטיה. ישראל כמדינה המזדהה עם קבוצה אתנית או לאומית נוקטת מהלכים רבים שתכליתם להימנע מהחלתו של עקרון השוויון על האזרחים הערבים. זאת ועוד, היא מקפידה לשמור על נחיתות הערבים לעומת היהודים באמצעות אפלייתם בתחומי חיים רבים וברמות שונות. נוסף על כך, הרוב היהודי תומך במדינה האתנית ובמדיניותה כלפי האזרחים הערבים. תמיכה זו היא ערובה להמשך תפקודה של המדינה האתנית ויציבותה, והדבר מקשה על המיעוט ומעביר לו מסר חד-משמעי שהסיכויים לשנות את המצב במסגרת התנאים הדמוגרפיים והפוליטיים הקיימים קלושים ביותר. מצב זה גורר את המיעוט למצב של משבר ולחיפוש אחר פתרונות מהפכניים, שישנו את מעמדו בתוך המשטר.

למרות ההצלחה של ישראל בהצגתה כדמוקרטיה פתוחה, ובייחוד באמצעות קיום הליך בחירות תחרותי ובהענקת חופש יחסי לכלי התקשורת, היא הפכה למעשה למדינה המשמשת כלי להרחבת ההגמוניה של קבוצה אתנית אחת על חשבון המיעוטים. אסטרטגיית הייחוד וההשתכנוות נשארה המשענת הבסיסית של המשטר הישראלי האתני, והיא השליכה את יהבה על המשך השליטה היהודית האשכנזית על כל מערכות הכוח. הקבוצות המדוכאות ממשיכות לנהל מאבק לשחרור ולשוויון, והן מהוות - יחד ולחוד - את חוד החנית למען שינוי המצב השורר בארץ מאז שנת 1948.

רוחאנא וגאנם (Rouhana & Ghanem, 1998) המשיכו בהצגת מודל זה וסקרו לעומק את המחקר ואת הגורמים המשפיעים על מצבם הפוליטי של הפלסטינים בישראל. לדידם, בכל הנוגע לסוגיית התפתחותם האינדיבידואלית והקולקטיבית של הפלסטינים בישראל, החוקרים המשתייכים למסגרת הניתוח הדומיננטי במדעי החברה בישראל מניחים שבקרב המיעוט הפלסטיני חל תהליך מואץ ונורמלי של התפתחות (ראו, לדוגמה, את מחקריהם של כהן, 1990; לנדאו, 1993; רייטר ואהרוני, 1992; רכס, 1993; שטנדל, 1992). ואולם, רוחאנא וגאנם גרסו שבעקבות מלחמת 1948 ובעקבות חוויית הזעזוע הראשונית שנגרמה עקב פירוק המבנים הפוליטיים והחברתיים, החלו הפלסטינים לצעוד במסלול התפתחות טבעי בכל תחומי החיים. תפיסתם העיקרית של המחקרים שעסקו בפלסטינים אזרחי ישראל נקראת אפוא גישת ההתפתחות הנורמלית, הדומה לכל מיעוט בדמוקרטיה מודרנית.

הטענה המרכזית של בעלי גישה זו היא שבקרב המיעוט הפלסטיני בישראל מתרחש תהליך התפתחות נורמלי בשלושה תחומים עיקריים: יחסיו עם ישראל כמדינה, יחסיו עם שאר חלקי העם הפלסטיני ומצבו במישור הפנימי. תהליך זה ייצור מצב של מודעות עצמית לעובדה שמדובר במיעוט פלסטיני החי בתוך מדינה יהודית, ועוגני הזהות הפלסטינית יתבררו כאשר תוקם ישות פלסטינית בגדה המערבית וברצועת עזה. אחד העוגנים החשובים של הגישה הוא השלמתם של הפלסטינים בישראל עם תפקידם השולי בשורות התנועה הלאומית הפלסטינית ואפיון יחסיהם עם ישראל כתהליכים של "ישראליות", שעיקר תכליתם היא הדרישה לזכויות נוספות במסגרת המבנה הקיים של המדינה בלי להזדקק לשינוי אופייה היהודי-ציוני. נוסף על כך יפעלו הארגונים הפוליטיים לביסוס הפלורליזם וההתנהגות הדמוקרטית, והדבר יעודד את הפלסטינים להשתלב במדינת ישראל.

בניגוד לגישת ההתפתחות הנורמלית הציגו רוחאנא וגאנם (Rouhana & Ghanem, 1998) את מודל ההתפתחות המשברית. לפי מודל זה, הפלסטינים בישראל חשים מצוקה לנוכח אופייה של המדינה ומטרותיה, לנוכח המשך הסכסוך ולנוכח המורכבות התרבותית והחברתית הפנימית בקרבם. המדינה האתנית בהגדרתה אינה כוללת את הקבוצות האתניות והלאומיות, שאינן משתייכות לקבוצה השלטת בתוך מכלול המטרות הלאומיות של המדינה, והיא מעניקה יחס מיוחד לקבוצה השלטת ומעגנת את היחס הזה בחוקי המדינה. האפליה כלפי קבוצה אתנית מסוימת מקורה בסירובה האסטרטגי של המדינה להיענות לדרישות השוויון וההשתייכות במסגרת מוסדותיה. כל הקבוצות האתניות שואפות להיות חלק מן המדינה, ומטבע הדברים הן דורשות שוויון, השתייכות וזהות – צרכים אנושיים שאין אפשרות להתפשר עליהם, להתעלם מהם או לדכא אותם באופן קבוע. כל מיעוט לאומי שואף להשיג שוויון הזדמנויות בכל הרמות, לקבל משאבים ולמלא חלק פעיל בענייני המדינה, וכך גם המיעוט הפלסטיני. הדרישה לשוויון היא אחד העקרונות המעטים שאין עליהם מחלוקת בין המפלגות הפלסטיניות

בישראל, אבל בגלל אופייה האתני של המדינה, ובגלל תוצאות מדיניותה החוסמת באמצעות חוקי היסוד את האפשרות להשיג שוויון, המיעוט הפלסטיני מתמודד עם משבר קיומי החודר גם לתחומים אחרים.

יתר על כן, בקרב חוקרי הדור השני שלט שיח הילידיות בנוגע למרבית תוצרי המחקרים על הפלסטינים בישראל. הדבר בולט במיוחד בקרב החוקרים הפלסטינים, שנעשו דומיננטיים מאוד בשדה המחקר של החברה הפלסטינית בישראל בכלל (Ghanem, Abu Saad, 2011; Jamal, 2011; Mustafa, 2005), ושל הבדווים בנגב כילידים בפרט (Abu Saad, 2005, 2008). המחקרים מנסים לנתח את מדיניות ישראל כלפי הפלסטינים בהיותה מדינה קולוניאלית, שטרם השתחררה מן הפרדיגמה הקולוניאלית בכל הנוגע ליחסה לאזרחים הפלסטינים. המסגרת של השיח הילידי מנתחת את הדרישות ואת המאבק של המיעוט הפלסטיני כקבוצה ילידית בתוך מדינת ישראל, והדבר קשור בעיקר לדרישות הפוליטיות והתרבותיות ולמרחב הגאוגרפי. המסגרת הילידית קושרת בין האזרחים הפלסטינים לבין המולדת בקשר הקודם לקשר האזרחי בינם לבין מדינת ישראל.

שלוש סיטואציות מסבירות את הקשר בין הקהילה הילידית לבין הקהילה הקולוניאלית ההתיישבותית החדשה. הראשונה היא החרבת חברת הילידים וההתיישבות במקומה לאחר ההשתלטות על המרחב (ארצות הברית ואוסטרליה). הסיטואציה השנייה היא השתלבות הקהילה ההתיישבותית החדשה בתוך קהילת התושבים הילידים ויצירת חברה אחת (אמריקה הלטינית). הסיטואציה השלישית חלה על המקרה הישראלי-ציוני, כלומר הקמת החברה ההתיישבותית החדשה לצד הקהילה הילידית וחלוקה הדרגתית של המרחב הגאוגרפי בין שתי הקהילות (גאנב, 1996).

מושג המיעוט הילידי (indigenous minority) הוא מושג פוליטי המכוון לקבוצת תושבים שהמשיכה לחיות במולדתה אף על פי שנכבשה בידי קבוצות מהגרים. המהגרים הקימו על שרידיה מדינה חדשה והפכו למעשה את הילידים למיעוט מספרי ופוליטי (ג'מאל, 2005). המיעוט הפלסטיני בישראל נחשב מיעוט ילידי הן בהגדרתו והן בצורת התהוותו, והוא מקיים את מרבית התבחינים שקבעה ועדת המשנה של האו"ם למניעת אפליה של המיעוטים ולהגנה עליהם: ותק, השמירה על הייחוד התרבותי, ההגדרה העצמית כעמים ילידים, מעשי הכנעה, שוליות, הדרה ואפליה על-ידי החברה ההגמונית. נוסף על כך, הילידיות מתממשת בהתניה שבין קיום קבוצה של אנשים כחברה לבין זיקתם למקום מסוים. מודל הילידיות זכה לביקורות נוקבות, בייחוד בנוגע לכך שהוא מכוון לקבוצות שהן שארית של עמים היסטוריים. ואולם, הדבר איננו נכון בכל הנוגע לפלסטינים בישראל, וגם המודל מניח שיש נתק גמור בין הפלסטינים בישראל לבין קבוצתם הלאומית הרחבה - הפלסטינים בעזה, בגדה ובגולה. לתפיסתנו, הדבר איננו נכון, אלא להפך - הפלסטינים בישראל הם קבוצה לאומית או חלק מקבוצה לאומית חיה ובוועטת. הם אינם שארית של קבוצה היסטורית, אלא חלק מקבוצה לאומית הנאבקת על עתידה בעצם הימים האלה.

הדור השלישי

אל מול המסגרות התאורטיות הנשענות על שיטות של חקר מיצעטים בחברות שסועות, ומתוך התבוננות מתמשכת במצב הפלסטינים בישראל ובתהליכי התפתחותם, הסתמכו החוקרים בני הדור השלישי על הפרדיגמה הקולוניאלית, שהופיעה לאחר מלחמת העולם השנייה. חוקרים אלו סברו שאין זה ראוי להפריד את התפתחות הפלסטינים מן המסגרת הכללית של המאבק הפלסטיני-ישראלי, ויש לנתחו כהצלחה של תנועה קולוניאלית אירופית לכבוש באמתלות שונות חבל ארץ בעולם השלישי ולהביס את תושביו הילידים. מחד גיסא, יש להדגיש את הצד הקולוניאלי ואת הייחוד היהודי בפלסטין, ומאידך גיסא, יש להסביר את התבוסה של הילידים ואת אי-יכולתם לגבור על הקולוניאליזם למרות העימות המתמשך. ראוי לציין בהקשר הזה שסוציולוגים רבים, בעיקר חוקרים פלסטינים משנות ה-70, השתמשו במסגרת התאורטית כדי לנתח את החברות הנשלטות בכוח קולוניאליסטי וכדי להבין את מה שאירע לפלסטינים במאה האחרונה (Nakhleh & Zuriek, 1980). בסוף שנות ה-70 פרסם זורייק את ספרו הראשון המנתח ביסודיות את מעמדם של הפלסטינים בישראל מתוך הפרדיגמה הקולוניאלית (Zuriek, 1979), ובשנת 2016 הוא הרחיב את הניתוח של מעמדם של כלל הפלסטינים בין הנהר לבין הים במסגרת פרדיגמה זו (Zuriek, 2016). בעשור האחרון הפכה הפרדיגמה הקולוניאלית לנחלתם של רוב החוקרים הפלסטינים בישראל (Rouhana & Sabbagh-Khoury, 2014; Shihade, 2011, 2012).

לפי גאנם ומוסטפא (Ghanem & Mustafa, 2011), המסגרת הקולוניאלית מתבססת על כמה הנחות, וביניהן ההנחות האלה:

א. ישראל היא תוצר של תהליך קולוניאלי התיישבותי השואף לנתק את בני הארץ הילידים מאדמתם ומארצם ולהחליפם באחרים – יהודים ולא יהודים.

ב. ישראל היא משטר של עליונות אתנית הפועל לשמר את עליונותם האתנית של היהודים בישראל. הטענה שהמשטר הישראלי בנוי על המתח בין אופייה היהודי של המדינה לבין אופייה הדמוקרטי ועל האיזון בין שני מחנותיו – אין לה כל בסיס במציאות, והיא מתבססת על העדפה ברורה של המבנה, האופי והתוכן האתני-יהודי.

מחקרים חדשים גורסים שמודל הקולוניאליזם והפרקטיקות שלו בגדה המערבית, בירושלים ובעזה יכולים לשמש כלי כדי להבין את מה שאירע לפלסטינים בישראל. מודל זה מדגיש את ייחודם לאור העובדה שהם סבלו משיטות קולוניאליסטיות ייחודיות של מדינת ישראל, שעדיין משתמשת בכלים קולוניאליים בניהול יחסיה עם אזרחיה הפלסטינים, כגון נישול והפקעה של קרקעות בנגב או הריסת כפרים בנגב (ראו, לדוגמה, Abu Saad, 2001, 2003, 2005, 2008), דה-לגיטימציה של הפוליטיקה הלאומית הערבית, עידוד מנהיגות מקומית ומסורתית ועוד.

לאחר הקמתה לא התייחסה ישראל אל המיעוט הפלסטיני על בסיס עקרונות הדמוקרטיה והאזרחות, אלא מתוך גישה קולוניאליסטית העוינת את המיעוט. המבנה

שהפלסטינים הוכפפו אליו, ששיח האזרחות עומד במוקד שלו, גרם אפוא לדחיקתם אל השוליים. מערכת החינוך הערבית פועלת להעמיק את השליטה על הפלסטינים בישראל (Al-Haj, 1995), והמערכת הפוליטית פועלת לדחוק את רגלי הפלסטינים מתהליך קבלת ההחלטות ומחלוקת המשאבים החומריים והרוחניים (Ghanem, 2001). השתתפות הפלסטינים בכלכלה הישראלית מתרחשת בשוליים, תוך חסימת האפשרות לפיתוח כלכלה פלסטינית עצמאית (Haidar, 1990). לאור התמורות שהתרחשו בסוף שנות ה-90 והגיעו לשיאן באינתיפאדת אל-אקצא באוקטובר 2000, החלו הפלסטינים לתור אחר שיח וכלים פוליטיים חדשים, שיחלצו אותם ממצב הכפיפות ויובילו אותם לעמדת זינוק.

המודל הקולוניאלי תרם לחזרה אל נקודת ההתחלה בהתהוות הקולקטיב הפלסטיני בישראל, כלומר לשנת 1948. מכאן ואילך רבו המחקרים על הקשר בין האירוע המכונן של 1948 לבין המסע הפוליטי של הפלסטינים בישראל (לדוגמה, ראו Pappé, 2011). בשנים האחרונות עסקו תחומי ידע רבים במחקרים על הנכבה ועל החותם שהיא הותירה על הפלסטינים אזרחי ישראל: הקשר בין הנכבה לבין בריאות הנפש (Sa'di, 2002), (Daoud, Shankardass, O'Campo, Anderson, & Agbaria, 2012) והתפיסות הפוליטיות (Bashir & Goldberg, 2014; Ghanem & Mustafa, 2009). נוסף על כך התפרסמו עבודות אקדמיות רבות העוסקות בסוגיית הנכבה והזיכרון הקולקטיבי או בסוגיית הנכבה וההזיכרון, ויש בעובדה זו כדי להצביע על דור חדש של חוקרים (בשיר וגולדברג, 2015; ג'מאל, 2010; לביא וג'מאל, 2015).

סיכום

מאמר זה מתחקה אחר השינויים שהתחוללו בידע ובמחקר על מצבם של הפלסטינים בישראל, ונעשה בו ניסיון לזהות דורות של חוקרים. אנו מודעים לכך שלא כל המחקר נסקר במאמר זה, וחלק מן התחומים אף לא נזכרו בו כלל. אף על פי כן, מעיון בו אפשר להבין את כיווני המחקר של גוף הידע המרכזי, והם אופיינו על-פי דורות של חוקרים. המאמר התמקד בהתפתחות המחקר הפוליטי-סוציולוגי, ולכן יש צורך במאמצים נוספים כדי להשלים את התמונה הרחבה של המחקר על קבוצה זו.

לטענתנו, המחקר במדעי החברה, ובייחוד מדע המדינה והסוציולוגיה הפוליטית, התפתח בשלושה דורות אפיסטמולוגיים: הדור הראשון, שהורכב ברובו מחוקרים יהודים, השתמש בפרדיגמות ובגישות שהיו דומיננטיות באקדמיה לחקר החברה הישראלית בכלל, כגון המודרניזציה. חוקרי הדור הזה חקרו את החברה הערבית כקבוצה בחברה הישראלית, המנותקת מן המרחב הלאומי, וראו במדינת ישראל ובחברה היהודית סוכני מודרניזציה לחברה הערבית. המחקרים בדור הזה התמקדו בחקר המבנה החברתי, הפוליטיקה המקומית, סוגיית הזהות הקולקטיבית ועוד. בדור הראשון הופיעו חוקרים פלסטינים אחדים שקראו תיגר על הזרם הדומיננטי בחקר החברה הפלסטינית, וביניהם

ג'רייס במחקרו על תקופת הממשל הצבאי, מרעי במחקריו על החינוך הערבי, וזורייק במחקריו על הקולוניאליזם הפנימי. כמו כן, חוקרים יהודים ישראלים החלו לפתח מודלים מורכבים במחקריהם על הפלסטינים בישראל: לוסטיק פיתח את מודל השליטה, סמוחה פיתח את מודל הפלורליזם ואת מודל הקונפליקט, ואל-חאג' ורוזנפלד חקרו את הפוליטיקה המקומית מזוויות חדשות.

הדור השני של החוקרים קם לאחר הסכמי אוסלו. הוא הורכב מחוקרים ביקורתיים בישראל ומחוצה לה והושפע מן ההקשר הפוליטי המקומי והבין-לאומי. במישור המקומי מדובר בדור שצמח בעקבות עליית המגמה הביקורתית באקדמיה הישראלית בנוגע לסכסוך הלאומי, שחידדה עוד יותר את שאלת מעמדם של הפלסטינים בישראל. סיום המלחמה הקרה, עליית שיח הזכויות הקולקטיביות וחזרתו של שיח ההגדרה העצמית לזירה הבין-לאומית השפיעו על המחקר על הפלסטינים בישראל. נוסף על כך, התפתחויות אלו לוו בעליית קרבם של חוקרים פלסטינים, שנעשו דומיננטיים בחקר הפלסטינים בישראל והושפעו מאוד מן הגישות וממסגרות הניתוח העולמיות שעלו באותה תקופה, כגון התאוריה הדמוקרטית ודמוקרטיזציה, הלאומיות, זכויות קולקטיביות ותרבותיות, קבוצות ילידיות ועוד. עלייתו מחדש של שיח האזרחות בקרב הפלסטינים בישראל לאחר הסכמי אוסלו (והקפאתם לאחר רצח רבין) חשפו את שוליותם של הפלסטינים הן בתנועה הלאומית הפלסטינית והן בפוליטיקה ובהוויה הישראלית. הנושאים שהעסיקו את הדור השני היו סוגיות המשטר הישראלי והגדרתה של ישראל כמדינה יהודית, סוגיית האזרחות במדינה הדמוקרטית, זכויות ילידיות וקולקטיביות, הקשר ההדדי עם התנועה הלאומית הפלסטינית ועוד.

הדור השלישי של המחקר על הפלסטינים בישראל מאפיין את הלך הרוחות בעשור האחרון, ויש בו משום ערעור על הפרדיגמות הקודמות, המנסות לפתח את המסגרת הקולוניאלית בחקר החברה. המסגרת הקולוניאלית נעשית דומיננטית בדור הצעיר של החוקרים, המבשר על עלייתה כמסגרת עיקרית ומרכזית בכל המחקר הפוליטי והסוציולוגי על הפלסטינים בישראל. יש לציין שבדור השלישי עלתה סוגיית המגדר כסוגיה חשובה, בעיקר עלידי חוקרות פלסטיניות. סוגיה זו איננה נחקרת רק בהקשר הפטריארכלי הערבי, אלא גם בהקשר הקולוניאלי (שלהוב-קיפורקיאן, 2007).

נראה שאנו עומדים בפני הופעתו של דור חדש של חוקרים המנסה לפלס את דרכו על מנת ליצור ידע מתוחכם יותר וממוקד יותר. ראוי לציין שהדור החדש של חוקרי הפלסטינים בישראל באים בחלקם מארצות ומאוניברסיטאות שלא התעניינו עד כה במצב הפלסטינים בישראל. נוסף על כך, אנו עדים לעלייה מתמדת במספר החוקרים היהודים והערבים מישראל המתעניינים בנושא, והדבר מצביע על כך שמחקריהם של הדורות הקודמים והמצב הפוליטי של הפלסטינים בישראל תרמו להגברת ההתעניינות בקבוצה זו ובעתידה. וכאן נשאלת כמובן השאלה הזאת: האם אנו עדים להתפתחות איכותית במחקרים על הפלסטינים בישראל או שמא מדובר רק בהתפתחות כמותית? שאלה זו ממשיכה להעסיק את קבוצות המחקר ואת מרכזי המחקר העוסקים בנושא.

ראוי לציין עוד שחלק גדול מן החוקרים החדשים ממשיכים להתהלך בתוך המעגלים המדעיים של הדורות הקודמים. לדוגמה, רבים מהם מתעקשים להשתמש במסגרת הקולוניאלית כדי להבין את מצבם של הפלסטינים בישראל, בלי לטרוח ולפתח את המודל או לשכללו. הסכנה המדעית הטמונה בכך היא הפיכת הפרדיגמה הקולוניאלית מפרדיגמה מדעית לאידאולוגיה העלולה לחסום את היצירתיות במחקר הסוציולוגי. אנו ממליצים אפוא להתעמק במחקרים תאורטיים משווים המציעים את המחקר המדעי אל מחוזות חדשים של הבנה וניתוח, ולא להסתפק בצדדים אמפיריים שטרם נחקרו למרות חשיבותם במחקר המדעי.

מקורות

- אל-חאג', מ' (1995). החינוך הערבי בישראל: שליטה ושינוי חברתי. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- אל-חאג', מ' (1997). זהות ואוריינטציה בקרב האזרחים הערבים בישראל: מצב של פריפריה כפולה. מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים, 41-42, 103-122.
- אל-חאג', מ' (1988). אספקטים חברתיים ותרבותיים במגע בין הפלסטינים משני עברי הקו הירוק. בתוך א' סופר (עורך), עשרים שנה למלחמת ששת הימים (עמ' 41-56). חיפה: אוניברסיטת חיפה, המרכז היהודי-ערבי.
- אל-חאג', מ' ורוזנפלד, ה' (1990). השלטון המקומי הערבי בישראל. גבעת חביבה: המכון ללימודים ערביים.
- אמארה, מ' (1998). החמולה בפוליטיקה הערבית: הסתגלות לדפוסים משתנים. בתוך א' רכס (עורך), הערבים בפוליטיקה הישראלית: דילמות של זהות (עמ' 91-97). תל אביב: מרכז משה דיין.
- בשארה, ע' (1996). הערבי הישראלי: עיונים בשיח פוליטי שסוע. בתוך פ' גינוסר וא' בראלי (עורכים), עיונים בתקומת ישראל (עמ' 312-339). שדה בוקר: המרכז למורשת בן-גוריון.
- בשארה, ע' (1998). השיח הפוליטי השסוע ומחקרים אחרים. רמאללה: מרכז מואטן (בערבית).
- בשיר, ב' וגולדברג, ע' (עורכים). (2015). השואה והנכבה: זיכרון, זהות לאומית ושותפות יהודית-ערבית. ירושלים: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- גאנם, א' (1996). ההשתתפות הפוליטית בקרב הערבים בישראל. חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- ג'מאל, א' (2005). על הזכויות הקולקטיביות. חיפה: מדה אל-כרמל (בערבית).
- ג'מאל, א' (עורך). (2010). דיאלקטיקה של זיכרון ושכחה בעצמאות הישראלית והנכבה הפלסטינית: נקודת מבט עכשווית. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב ומכון וולטר ליבך לדוקיום יהודי-ערבי.

ג'רייס, ס' (1966). הערבים בישראל. חיפה: אל-איתחאד.
 יפתחאל, א' (1993). המחקר על המיעוט הערבי בישראל ויחסיו עם הרוב היהודי:
 סקירה וניתוח. גבעת חביבה: המכון לחקר השלום.
 כהן, ר' (1990). בסבך הנאמנויות: חברה ופוליטיקה במגזר הערבי. תל אביב: עם
 עובד.
 לביא, א' וג'מאל, א' (עורכים). (2015). הנכבה בזיכרון הלאומי של ישראל: קובץ
 מאמרים. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, מרכז תמי שטינמן למחקרי שלום ומכון
 וולטר ליבך לדו-קיום יהודי-ערבי.
 לוסטיק, א' (1985). ערבים במדינה היהודית. חיפה: מפרש.
 לנדאו, י' (1993). המיעוט הערבי בישראל, 1967-1991: היבטים פוליטיים. תל אביב:
 עם עובד.
 מוסטפא, מ' (2005). הבחירות המקומיות בקרב המיעוט הערבי הפלסטיני בישראל:
 התחזקותה של החמולה ושקיעת המפלגות. בתוך א' רכס ו' אוסצקי-לזר (עורכים),
 הבחירות המוניציפאליות ביישוב הערבי והדרוזי (2003): חמולתיות, עדתיות
 ומפלגתיות (עמ' 18-24). תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
 מוסטפא, מ' וג'בארין, י' (2014). ביבליוגרפיה נבחרת על החברה הפלסטינית בישראל
 1990-2010. נצרת: מרכז דיראסאת (בערבית).
 סבאג'י-חורי, א' (2005). מקורות על הפלסטינים בישראל וסוגיות אחרות. חיפה: מדה
 אל-כרמל (בערבית).
 סמוחה, ס' (1984א). מחקר חברתי על הערבים בישראל 1948-1976: מגמות
 וביבליוגרפיה מוערת. חיפה: אוניברסיטת חיפה.
 סמוחה, ס' (1984ב). מחקר חברתי על הערבים בישראל 1977-1982: ביבליוגרפיה.
 חיפה: אוניברסיטת חיפה.
 רודניצקי, א' (2016). המיעוט הערבי בישראל והשיח על "מדינה יהודית". ירושלים:
 המכון הישראלי לדמוקרטיה.
 רוזנפלד, ה' (1964). הם היו פלחים: עיונים בהתפתחות החברתית של הכפר הערבי
 בישראל. ירושלים: הקיבוץ המאוחד.
 רייטר, י' ואהרוני, ר' (1992). עולמם הפוליטי של ערביי ישראל. רעננה: המרכז לחקר
 החברה הערבית בישראל.
 רכס, א' (1993). המיעוט הערבי בישראל בין קומוניזם ללאומיות ערבית. תל אביב:
 אוניברסיטת תל אביב.
 רם, א' (2006). הזמן של "הפוסט": לאומיות ופוליטיקה של הידע בישראל. תל אביב:
 רסלינג.
 שטנדל, א' (1992). ערביי ישראל בין הפטיש לסדן. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
 שלהוב-קיפורקאן, נ' (2007). כתבים פמיניסטיים: בין דיכוי לקולות התנגדות
 פלסטיניים. חיפה: מדה אל-כרמל (בערבית).

- Abu Saad, I. (2001). Education as a tool for control vs. development among indigenous peoples: The case of Bedouin Arabs in Israel. *Hagar: International Social Science Review*, 2, 241-259.
- Abu Saad, I. (2003). Israeli 'development' and education policies and their impact on the Negev Palestinian Bedouin. *Holy Land Studies*, 2, 5-32.
- Abu Saad, I. (2005). Forced sedentarisation, land rights and indigenous resistance: The Bedouin in the Negev. In N. Masalha (Ed.), *Catastrophe remembered: Palestine, Israel and the internal refugees* (pp. 113-141). London, England: Zed Books.
- Abu Saad, I. (2008). Spatial transformation and indigenous resistance: The urbanization of the Palestinian Bedouin in southern Israel. *American Behavioral Scientists*, 51, 1713-1754.
- Agbaria, A. K., & Pinson, H. (2015). Neo-liberalism and practices of selection in Arab education in Israel: Between control and empowerment. *Diaspora Indigenous and Minority Education*, 9(1), 54-80.
- Al-Haj, M. (1993a). Kinship and local politics among the Arabs in Israel. *Asian and African Studies*, 27(1-2), 47-66.
- Al-Haj, M. (1993b). The impact of the Intifada on the orientation of the Arabs in Israel: The case of double periphery. In A. Cohen & G. Wolsfeld (Eds.), *Framing the Intifada: Media and people* (pp. 64-75). Norwood, NJ: Ablex.
- Al-Haj, M. (1995). *Education, empowerment and control: The case of the Arabs in Israel*. Albany, NY: University of New York Press.
- Al-Haj, M. (2003). Higher education among the Arabs in Israel: Formal policy between empowerment and control. *Higher Education Policy*, 16(3), 351-368.
- Bashir, B., & Goldberg, A. (2014). Deliberating the Holocaust and the Nakba: Disruptive empathy and binationalism in Israel/Palestine. *Journal of Genocide Research*, 16(1), 77-99.
- Bligh, A. (2013). Political trends in the Israeli Arab population and its vote in parliamentary elections. *Israel Affairs*, 19(1), 21-50.
- Daoud N., Shankardass, K., O'Campo, P., Anderson, K., & Agbaria, A. K. (2012). Internal displacement and health among the Palestinian minority in Israel. *Social Science & Medicine*, 74(8), 1163-1171.
- Ghanem, A. (1997). The limited efficiency in parliamentary politics of the Arab minority in Israel: The elections for the thirteenth and fourteenth Knesset. *Israeli Affairs*, 4(2), 72-93.
- Ghanem, A. (1998). State and minority in Israel: The case of the ethnic state and the predicament of its minority. *Ethnic and Racial Studies*, 21(3), 428-448.

- Ghanem, A. (2001). *The Palestinian Arab minority in Israel: A political study*. Albany, NY: University of New York Press.
- Ghanem, A. (2011). The expanding ethnocracy: Judaization of the public sphere in the last decade. *Israel Studies Review*, 26(1), 21-28.
- Ghanem, A., & Mustafa, M. (2007). The Arabs in Israel boycott the 16th Knesset elections: Towards the study of the political and ideological meanings. *Holy Land Studies*, 6(1), 51-74.
- Ghanem, A., & Mustafa, M. (2009). Arab local government in Israel: Partial modernisation as an explanatory variable for shortages in management. *Local Government Studies*, 35(4), 457-473.
- Ghanem, A., & Mustafa, M. (2011). The Palestinians in Israel: The challenge of the indigenous group politics in the 'Jewish State'. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 31(2), 177-196.
- Ghanem, A., & Ozecky-Lazar, S. (2003). The status of the Palestinians in Israel in an era of peace: Part of the problem but not part of the solution. In A. Bligh (Ed.), *The Israeli Palestinians: An Arab minority in the Jewish state* (pp. 263-289). London, England: Frank Cass.
- Ghanem, A., & Rouhana, N. (2001). Citizenship and the parliamentary politics of minorities in ethnic states: The Palestinian citizens of Israel. *Nationalism and Ethnic Politics*, 7, 66-86.
- Ghanem, A., Yiftachel, O., & Rouhana, N. (1999). Questioning ethnic democracy. *Israel Studies*, 3(2), 253-266.
- Haidar, A. (1990). *The Arab population in Israeli economy*. Tel Aviv: International Centre for Peace in the Middle East.
- Jamal, A. (2000). Palestinians in the Israeli peace discourse: A conditional partnership. *Journal of Palestine Studies*, 30(1), 36-51.
- Jamal, A. (2008). The counter hegemonic role of civil society: Palestinian Arab NGOs in Israel. *Citizenship Studies*, 12(3), 283-306.
- Jamal, A. (2011). *Arab minority nationalism in Israel: The politics of indigeneity*. New York, NY: Routledge.
- Koren, D. (2010). Arab Israeli citizens in the 2009 elections: Between Israeli citizenship and Palestinian Arab identity. *Israel Affairs*, 16(1), 124-141.
- Landau, J. (1993). *The Arab minority in Israel: Political aspects, 1967-1991*. Oxford, England: Clarendon.
- Lustick, I. (1980a). *Arabs in the Jewish state: Israel's control of a national minority*. Austin, TX: University of Texas Press.

- Lustick, I. (1980b). The quiescent Palestinians: The system of control over Arabs in Israel. In K. Nakhleh & E. Zuriek (Eds.), *The sociology of Palestinians* (pp. 64-83). London, England: Croom Helm.
- Mar'i, S. (1978). *Arab education in Israel*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Nakhleh, K. (1978). Cultural determination of Palestinian collective identity. *New Outlook*, 18, 31-40.
- Nakhleh, K. (1979). *Palestinian dilemma: National consciousness and university education in Israel*. Belmont, MA: The Association of Arab-American University Graduates.
- Nakhleh, K., & Zuriek, E. (Eds.). (1980). *The sociology of Palestinians*. London, England: Croom Helm.
- Pappe, I. (2011). *The forgotten Palestinians: A history of the Palestinians in Israel*. New Haven, CN, & London, England: Yale University Press.
- Peled, Y. (1992). Ethnic democracy and the legal construction of citizenship: Arab citizens of the Jewish state. *American Political Science Review*, 86(2), 432-443.
- Peres, Y., & Davis, Y. (1969). Some observation on the national identity of the Israeli Arabs. *Human Relations*, 22, 219-233.
- Rekness, E. (1989). Israeli Arabs and the Arabs of the West Bank and Gaza: Political affinity and national solidarity. *Asian and African Studies*, 23, 121-132.
- Rouhana, N. (1997). *Identities in conflict: Palestinian citizens in an ethnic Jewish state*. New Haven, CN: Yale University Press.
- Rouhana, N. (1990). The intifada and the Palestinians of Israel: Resurrecting the Green Line. *Journal of Palestine Studies*, 19(3), 64-75.
- Rouhana, N., & Ghanem, A. (1993). The democratization of a traditional minority in an ethnic democracy: The Palestinians in Israel. In E. Kaufman, S. Abed, & R. Rothstein (Eds.), *Democracy, peace and the Israeli-Palestinian conflict* (pp. 163-188). Boulder, CO, & London, England: Westview.
- Rouhana, N., & Ghanem, A. (1998). The crises of minorities in ethnic states: The case of Palestinian citizens in Israel. *International Journal of Middle East Studies*, 30(3), 321-346.
- Rouhana, N., & Sabbagh-Khoury, A. (2014). Settler-colonial citizenship: Conceptualizing the relationship between Israel and its Palestinian citizens. *Settler Colonial Studies*, 5, 205-225.

- Sa'di, A. (1996). Minority resistance to state control: Towards a re-analysis of Palestinian political activity in Israel. *Social Identities*, 2(3), 395-412.
- Sa'di, A. (1997). Modernisation as an explanatory discourse of Zionist-Palestinian relations. *The British Journal of Middle Eastern Studies*, 24(1), 25-48.
- Sahliyah, E. (1994). The PLO and the Israeli Arabs. *Asian and African Studies*, 27(1-2), 85-96.
- Shihade, M. (2011). *Not just a soccer game: Colonialism and conflict among Palestinian in Israel*. New York, NY: Syracuse University Press.
- Shihade, M. (2012). Settler colonialism and conflict: The Israeli state and its Palestinian subjects. *Settler Colonial Studies*, 2(1), 108-123.
- Smootha, S. (1989). A typology of Jewish orientations toward the Arab minority in Israel. *Asian and African Studies*, 13(2-3), 155-182.
- Smootha, S. (1990). Minority status in an ethnic democracy: The status of the Arab minority in Israel. *Ethnic and Racial Studies*, 13(3), 389-413.
- Smootha, S. (1992). *Arabs and Jews in Israel*. Boulder, CO, & London, England: Westview Press.
- Yiftachel, O. (1994). The dark side of modernism: Planning as control of an ethnic minority. In S. Watson & K. Gibson (Eds.), *Postmodern cities and spaces* (pp. 216-239). Oxford, England: Blackwell.
- Yiftachel, O. (2006). *Ethnocracy: Land and identity politics in Israel/Palestine*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- Yiftachel, O., & Ghanem, A. (2004). Toward a theory of ethnocratic regimes: Learning from the Judaization of Israel/Palestine. In E. P. Kaufmann (Ed.), *Rethinking ethnicity: Majority groups and dominant minorities* (pp. 179-197). London, England, & New York, NY: Routledge.
- Zureik, T. E. (1979). *The Palestinians in Israel: A study in internal colonialism*. London, England: Routledge & Kegan Paul.
- Zureik, T. E. (2016). *Israel's colonial project in Palestine: Brutal pursuit*. New York, NY: Routledge.